

Güncel - Voyvoda Caddesi Toplantıları 2005-2006

Galata'nın Unutulmuş Mimarları

Hasan Kuruyazıcı

18. yüzyılda Osmanlı Devleti, Avrupa devletleri karşısında geri kalmaya başlayınca, çeşitli kurumlarını düzeltmek için Batı'yı örnek alma yolunu tuttu. Böylece, daha sonra Batılılaşma diye anılacak olan hareket başlamış oluyordu. Önce askeri alana el atıldı; orduyu yeni bir nizam verebilmek için, başta Fransa olmak üzere Avrupa'dan uzmanlar getirildi. Yeni oluşturulan askeri birlikler için kışlalar inşa edildi.

Bunlar kentte o zamana kadar Osmanlı mimarisi için görülmemiş büyüklükte yapıları. Arkasından yüzyılın ikinci yarısında birtakım okullar kurulmaya başladı. 19. yüzyıla geçildiğinde de Batı'ya yöneliş, o zamana kadar olmayan birtakım yapıları Batı'dan almak ya da onların şeklini Batı'dakine göre değiştirmek biçiminde devam etti. Postane, tren istasyonu gibi o zaman kadar var olmayan birtakım işlevleri barındıran yeni yapı tipleri gelişmeye başladı. Medrese eğitiminin yanı sıra rüştiyeler kuruldu, daha sonra idadiler ve arkasından yüzyılın ikinci yarısında Darülfünun geldi. Bu yeni okul türlerine göre de yeni yapılar gerekiyordu. Klasik medrese ortası avlu, avlunun çevresinde revaklı bir galeri, oraya açılan yan yana odalardan oluşan bir yapıyken, rüştiye ya da idadi yapıları bir koridor üzerine dizilmiş sınıflar, katlı yapılar olarak biçimleniyordu. Bu şekilde yeni birtakım yapılar gelişmeye başladı. Yüzyılın ikinci yarısında hayat tarzı, bütün kentte değilse bile belirli semtlerde, Batı hayat tarzını örnek almak üzere değişiklik göstermeye başladı. Gayrimüslim tebaanın Batı ile ilişkisi daha fazla olduğundan, aralarında yabancı dil bilenler daha fazla olduğundan, onlar yeni Batılı hayat tarzına daha çabuk yöneldiler. Bu hayat tarzının gerektirdiği konut biçimi olan apartman da 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmaya başladı. Pangaltı'dan başlayarak Taksim, Pera'nın omurgasını oluşturan Cadde-i Kebir (bugünkü İstiklal Caddesi), onun bir yanında Cihangir - Sıraselviler, öbür yanında Tarlaabaşı, daha ileride Tepebaşı, Tünel'den aşağı doğru bir yandan Kazancı Yokuşu, bir yandan Şişhane Yokuşu ile Galata'ya inen bütün bu bölgede, o zamanın konut bölgesinde, çok sayıda apartman yapıldı.

Beri yandan ticarete de bir biçim değişikliği yaşanmaya başladı. Daha evvel ticaret Kapalıçarşı'da yahut Eminönü'nden Mahmutpaşa'ya uzanan yamaç üzerindeki hanlardayken, yeni tüccarlar ve başka iş sahipleri, örneğin avukatlar yeni iş hanlarında oda tutmaya başladılar. Burada da değişen işlevle birlikte "iş hanı" diye yeni bir yapı türü ortaya çıktı. Galata'dan başlayıp karşı tarafta Eminönü'nden Mercan'a, Mahmutpaşa'ya kadar olan bölgede, Sultanhamam ve çevresinde, bugünkü Âşir Efendi Caddesi çevresinde iş hanları oluşmaya başladı.

Bu çok sayıdaki yeni yapının mimarları kimlerdi? Büyük yapıları, göz önünde olan yapıları yapanlar, o zaman da bugünkü gibi önde gelen mimarlardı. Örneğin Vallauri, D'Aronco, Mongeri, Balyanlar, Fossatiler... Bu gibi mimarlar hakkında epey bilgimiz mevcut. Mimarlık tarihimizde yapılan monografik çalışmalar da ilk bu adlarla başladı zaten. Bir başka grup ise, adlarını bildiğimiz, ama haklarında başka bilgimiz olmayan mimarlar.

Ama yine de, bu kadar çok sayıda yapıyı yapan daha fazla sayıda mimarın bulunması gerekiyordu. Ben de onları merak edip araştırmaya başladığımda iki yoldan gittim. Bu konuda birinci kaynak ticaret yıllıkları, salnameler, telefon rehberleri, çeşitli derneklerin üyelerinin listeleri gibi yazılı kaynaklar, onları araştırdım. Tuttuğum ikinci yol, alan taraması oldu. 19. yüzyılda Avrupa'da birçok yerde mimarlar yaptıkları yapıların üzerine adlarını yazıyorlardı. Bizde 20. yüzyıla gelene kadar mimarların % 99'u gayrimüslimlerdi ve onların da birçoğu bu âdeti İstanbul'da uygulamıştı. Kent içinde dolaşarak sistematik bir şekilde yapıların üstündeki mimar adlarını saptamaya başladım. Bugün şehrin yaklaşık % 80'inde, 90'a yakın yapıda mimarın adını saptadım. Tabii gayrimüslim mezarlıklarını da dolaştım. Bu yollarla toplam 850'nin üzerinde ad saptadım. Daha önce haklarında bilgimiz olan, ya da en azından adını bildiğimiz 100-150 kişiyi saymazsak, geriye kalan 700 ad, unutulmuş mimarları oluşturuyor.

"Unutulmuş mimarlar"ından söz edeceğimiz Galata çok kesin sınırları olan bir yer. Galata önceleri korunma amaçlı bir hendekle çevriliyken, 14. yüzyılın başlarında bu hendek boyunca bir de sur duvarı yapılmış. Bölge harita üstünde kabaca, uçları ortasından yukarı doğru biraz kıvrılmış bir dikdörtgen biçiminde düşünülebilir. Bu dikdörtgenin uzun kenarlarından biri Tophane'den başlayıp Boğaz ve Haliç kıyısı boyunca Atatürk Köprüsü'ne kadar uzanır. Sonra bir kısa kenar boyunca Şişhane yokuşunu çıkıp, Şişhane meydanına geliriz.

Buradan sağa saptığımız zaman Büyük Hendek Caddesi üzerinden Galata Kulesi'ne ulaşırız. Kule'nin karşısında, Bereketzade Çeşmesi'nin arkasında surun bugüne kalmış bir parçası görülür. Buradan sonra sur, Yüksekaldırım'ı keser ve Lüleci Hendek Caddesi boyunca St. Benoît Lisesi'nin arkasından yokuş aşağı , Tophane'ye kadar gelir, kıyıya doğru döner, Kılıç Ali Paşa Camisi'nin yanından denize kavuşur. Galata bu sınırların içinde alan kent parçası olmakla birlikte, bunun hemen dışındaki, örneğin Şişhane yokuşunun çevresindeki, ya da Kumbaracı Yokuşu boyunca uzanan kısımlar da bugün Galata sayılmaktadır.

İstanbul'da ilk defa batılı anlamda belediye teşkilatı 1850'lerde kuruldu ve Paris örnek alınarak, kentin en önemli bölgesi sayılan Galata-Pera bölgesi 6. Daire-i Belediye olarak adlandırıldı. Belediyenin kurulmasından sonra yapılan işlerden biri, Galata surlarının yıkılması oldu. O zamanlar Avrupa'da da şehrin ortasında kalan eski kent surları bugünkü koruma bilinci olmadığı için yıkılıyordu. Yıkılan surların molozlarıyla hendekler dolduruldu. Şişhane meydanından Kule'ye gelen Büyük Hendek Caddesi, Kule'den Tophane'ye inen Lüleci Hendek Caddesi, adlarından da belli olacağı gibi, eski Galata surunun ve hendeğinin yerinde oluşturulmuştur, bugün kazılsa altlarından surun kalıntıları, molozları çıkacaktır.

Böylece sınırlarını belirttiğimiz Galata bölgesinde mimarlarını bildiğimiz yapılardan en eski iki tanesi, Mimar Sinan'ın Tophane'deki Kılıç Ali Paşa ve Azapkapı'daki Sokollu camileridir (16.yy) Sokollu Camisi'nin önündeki Saliha Sultan Çeşmesi, eskilik bakımından bu iki camiye izleyen bir meydan çeşmesidir (18. yy); mimarı Kayserili Mustafa Ağa'dır.

19. yüzyıla gelindiğinde, Gaspare Fossati, Melling'den sonra İstanbul'da çalışan bildiğimiz ikinci Avrupalı mimardır. Melling'in yaptığı hiçbir yapı bugüne kalmadığından ancak resimlerden, gravürlerden ve anlatımlardan bilgi sahibi olabiliyoruz. Aslen İsviçreli olan Fossati, İtalya'da mimarlık okumuş, sonra Rusya'ya, St. Petersburg'a gitmişti. Rusya'da o dönemde Batı tarzı yapılar yapılıyordu, Fransız ve İtalyan mimarlar çok tutuluyordu. Fosatti de orada birçok yapı inşa etti, Çarlık İnşaat Dairesi'nde çalıştı, Güzel Sanatlar Akademisi'nde hocalık yaptı. Yaptığı işlerden dolayı çar tarafından ödüllendirildi ve Rus Elçiliği'ni yapmakla görevlendirilerek 1837 yılında İstanbul'a gönderildi. Geldiğinin ertesi yılı elçiliği yapmaya başladı; dış görünüşüyle, neo-klasik cephe düzeniyle, boyutlarıyla, görkemiyle çok dikkati çeken bu yapıdan sonra da çok iş aldı. Galata Kulesi'nin yakınındaki Santi Pietro & Paulo Kilisesi, Fossati'nin İstanbul'da yaptığı iki kiliseden biridir (öbürü Radyoevi'nin karşısında, Notre Dame de Sion'un içindeki St. Esprit Kilisesi'dir Fossati'nin hemen arkasından kendisinden 10 yaş küçük olan kardeşi de İstanbul'a geldi, iki kardeş birlikte çalıştılar, pek çok yapı yaptılar. Yaptıkları işlerden biri Ayasofya'nın restorasyonuydu. Bunun dışında Babiâli'nin arkasındaki arşiv yapısı, Alay Köşkü ile Güllhane parkı kapısı arasındaki (bugün mevcut olmayan) postane, Büyük Reşit Paşa'nın sahilsaray (bugün Baltalimanı'ndaki Kemik Hastalıkları Hastanesi) Fossati'lerin yaptığı yapılardan ilk akla gelenlerdir.

Yine yapılarını bildiğimiz başka bir mimar Giovanni Barborini'dir. İstanbul'a Fossati'lerden kısa süre sonra gelip onlarla birlikte çalıştı, aynı zamanda müteahhlik de yaptı. Rum ve İtalyan ustalar kullanıp mermer gibi, döküm şebekeler gibi hazır malzemeler kullandı ve bu yenilikler çok tutulunca birçok yapı yapma fırsatı buldu. Galata sınırları içinde yaptığı yapı bugün de Beyoğlu Belediyesi tarafından kullanılan 6. Daire-i Belediye'dir. Hollanda Konsolosluğu her yerde Fossati'lerin yapısı olarak geçirdi; oysa 2-3 yıl önce yapılan restorasyon dolayısıyla hazırlanan bir kitapta, yapıyı Barborini'nin yaptığı projelerle ortaya kondu. Barborini'nin katıldığı bir başka girişim de, 1865'teki Hocapaşa yangınından sonra Divanyolu ve Çemberlitaş çevresinin düzenlenmesidir. Bizans zamanından beri var olan bu yol şehrin ana arterlerinden bir tanesi olup Sultanahmet'ten başlar, Çemberlitaş, Beyazıt ve Aksaray'daki forumlardan geçtikten sonra Yedikule'deki Altın Kapı'ya kadar uzanır. Muhakkak ki, Bizans zamanında şehrin ana yollarından biri olarak çok daha geniştir; Osmanlı döneminde kullanım sırasında taşmalarla yavaş yavaş 4-5 metre genişliğinde bir yola inmişti. Yangın fırsat bilinerek ve Çemberlitaş Hamamı, Köprülü Medresesi gibi bazı yapıların da bir bölümü kesilerek yol bugünkü genişliğine getirildi. 1873 Viyana Sergisi dolayısıyla Osman Hamdi Bey'in isteği üzerine hazırlanan Usul-i Mimari-i Osmani adlı kitaba Barborini de katkıda bulundu.

Kırım Savaşı'ndan (1853-56) sonra İngilizler bu savaşın anısına bir kilise yaptırmak istediler. G.E.Street, bugün Kumbaracı yokuşundan inerken aşağı yukarı yokuşun orta yerinde sağ tarafta görülen çıplak taş duvarlı, sivri kemerli, neogotik kiliseyi yapmak için İstanbul'a geldi (belki de sadece planlarını gönderdi). Kuledibi'ndeki İngiliz Denizciler Hastanesi'nin mimarı H.Percy Adams da böyle tek bir yapı inşa etmek için İstanbul'a gelmişti.

19. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'a gelen Domenico Pulgher, Avusturya'nın işgalinde olan İtalyan toprağında, Trieste yakınlarında doğdu. Tünel'deki neo-rönesans öğeleri taşıyan mütevazı İsveç Elçiliği yapısı ona aittir. Alman Otto Kapp'ın yaptığı yapılardan biri, Yüksekaldırım üzerindeki Alman kulübü Teutonia, biri de Alman Lisesi'dir. 1870 Beyoğlu yangınından sonra İstanbul'a gelenlerden İtalyan Guglielmo Semprini hem mimarlık, hem de müteahhlik yaptı. Alman Lisesi, Alman Hastanesi, Almanların Tarabya'daki yazlık sefaret yapısı, Beyoğlu'ndaki St. Antoine Kilisesi'nin müteahhidi odur. Semprini'nin mimar olarak üzerinde adı yazılı bir yapısı İstiklal Caddesi üzerindeki Santa Maria Hanı'dır. Bildiğimiz en görkemli yapısı Tepebaşı'ndaki Büyük Londra Oteli, çeşitli mimarlık üsluplarından figürlerle bezeli cephesiyle dikkati çeker

Galata'da yapıları bulunan bir başka mimar olan Alexandre Vallauri Fransa'da mimarlık okudu. Sanayi-i Nefise Mektebi'nin açıldığı 1883 yıldan başlayarak burada 25 yıl aralıksız fenn-i mimari dersi verdi. İstanbul'da o dönemin en büyük yapılarından bazısını yaptı. Galata'daki Osmanlı Bankası yapısı en çok bilinen yapılarından. Ömer Abet Hanı, İstanbul'da o dönemin en büyük hanlarından. Arkeoloji Müzesi'nin, bugün İstanbul Erkek Lisesi olarak kullanılan Düyun-ı Umumiye yapısının mimarı da yine odur Pera Palas'ın başka bir mimar tarafından yapıldığı gibi bir sav mevcutsa da, genelde bu yapı da Vallauri yapısı olarak bilinir. Bir başka yapısı da İstiklal Caddesi üzerinde, o zamanın en ünlü kulüplerinden bir tanesi olan Cercle d'Orient'dir. Daha önce çeşitli sergi inşa eden, çok çeşitli üslup arayışları içinde olan Raymondo d'Aronco, İstanbul'da açılacak Ziraat ve Sanayi Sergisi için 1893'te çağrılmıştı, ancak ünlü 1894 depreminde birçok büyük yapının zarar görmesi üzerine sergiden vazgeçildi ve d'Aronco da bu yapıların onarımıyla görevlendirildi. 1909'a kadar saray mimarı olarak çalıştıktan sonra İstanbul'dan ayrıldı. İstanbul'a Art Nouveau üslubunu getirdi. Galata sınırları içindeki ilginç yapılarından biri, Tünel'deki Botter Apartmanı'dır Belçikalı bir terzi olan Botter saraya da iş yaptığı için padişahın terzisi unvanını kullanma hakkına sahip olmuştu. Apartmanın zemin katı ve içindeki asma kat, Botter'in dükkânı ve atölyesi, üst katları da konutu olarak düzenlenmişti. Büyük Hendek Caddesi'nden aşağıya, Bankalar Caddesi'ne inen Ziya Paşa Caddesi üzerindeki Laleli Çeşme onun Galata'daki başka bir yapıdır D'Aronco ayrıca Beşiktaş'taki Şeyh Zafir Tekkesi ve Türbesi'nin, Karaköy'deki bugün mevcut olmayan Kara Mustafa Paşa Mescidimin, Boğaziçi'ndeki İtalyan Sefareti yazlığının, bugün cumhurbaşkanlığı konutu olan Huber Köşkü'nün, Yıldız Sarayı içindeki çeşitli pavyonların da mimarıdır.

Levanten bir ailenin çocuğu olan Giulio Mogneri'nin dedesi, Abdülhamid zamanında sarayda psikolog-doktor olarak çalışıyordu. Eğitimini Fransa'da tamamladıktan sonra İstanbul'a dönerek uzun süre çalıştı. Sanayi-i Nefise Mektebi'nde hocalık yaptı. Galata'daki yapıları eklektik cephe ve neo-Bizans üslubundaki Karaköy Palas'tır. Başka yapıları asında neo Gotik St. Antoine Kilisesi, ilk toplu konut örneklerinden sayılabilecek Maçka Palas Apartmanı, onun karşısındaki İtalyan Elçiliği sayılabilir. Mongeri Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ankara'ya giderek kentin imarına katkıda bulundu, Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü, Osmanlı Bankası Merkez Şubesi, Tekel Başmüdürlüğü, İş Bankası Ulus Şubesi gibi I. Ulusal Mimarlık üslubunda yapılar inşa etti. 1930'larda Ankara'dan ayrıldıktan sonra yaptığı Bursa'daki Çelik Palas Oteli, İstanbul'daki bugün mevcut olmayan (kendi evi) Güzelbahçe Kliniği, modern mimarlık anlayışında, akılcı-işlevci anlayışta yapılar. Taksim Cumhuriyet Anıtı kaidesi de Mongeri'nin imzasını taşır.

Galata'nın başka mimarlarından Georges Coulouthros'un Yüksekaldırım üzerindeki Adamopoulos Apartmanı'nı, Basile Couremenos'un Karaköy'deki Minerva Hanı'nı, Michel Nouridjan'ın Bankalar Caddesi'ndeki Şark Hanı'nı, Emilio Faracci'nin St. Georg Hastanesi'nin, J. P. Meliedes'in Perşembe Pazarı'ndaki Kurşunlu Han'ı, Marco Langas'ın Kiraköy Postanesi'ni, Constantin Galatis ve Christidis'in Kuledibi'ndeki Büyük Sadık Paşa Apartmanı'nı, Avedis Pekmezian'ın Yüksekaldırım'daki 163 No'lu apartmanı, Carlo Amancich'in Serdarı Ekrem Sokağı'ndaki kendi apartmanını, Dimrius Th. Vasiliadis'in aynı sokaktaki 14 No'lu apartmanı, Alexandre D.Yeniünya [Neocosmos] ve Constantin P.Kiryakides'in Şişhane'deki, Frej Apartmanı'nı, Dimitrius ve Stefanos Georgiades kardeşlerin Frej Apartmanı'nın alt yanındaki apartmanı yaptıklarını biliyoruz.

Mimarının kim olduğunu bilmesek de, bence mimarlık tarihi açısından Galata'daki en önemli yapılardan biri St. Pierre Hanı'dır. 1771'de yapılmış olan bu yapı, Fransız devriminde başı kesilerek öldürülen şair Andre Chenier'nin doğduğu ev olarak bilinir. Babası ticaret amacıyla İstanbul'a gelmiş, burada kalıp evlenmiş, şair de burada doğmuştu. Daha sonra aile Fransa'ya döndü. Han aslında Chenier'nin doğumundan 5-10 yıl sonra inşa edilmiştir. Bütün bu ada kiliseye ait olduğu için, muhtemelen önceden hanın yerinde yine kiliseye ait birtakım başka yapılar vardı ve Andre Chenier her halde bunlardan birinde doğmuştu. 1860'larda Osmanlı Bankası bu handa çalışmaya başladı ve 1892'de biraz aşağıdaki Vallauri'nin yaptığı yapı tamamlanınca oraya taşındı. Osmanlı Bankası'nın çıkmasından sonra St. Pierre Hanı Galata'nın en önemli iş hanlarından biri oldu. Birçok saygın avukat ve tüccar yazihanelerini burada açtı. 1931'e kadar hanın kiracıları arasında mimarlar da eksik olmadı. Hele 1914, 1920 ve 1921'de bu konuda rekor kırıldı, o yıllarda handa tam sekiz mimar büro açmıştı. Handa bürosu olan ve yukarıda adı edilen mimarlar arasında Marco G. Langas, Giulio Mongeri, Emilio Faracci sayılabilir Burada en uzun süre kalanlardan biri de (1913'ten 1931'e kadar) Alexandre D. Yenidünya idi. Alexandre Vallauri de 1920-21 arasında handa bürosu olan bir başka ünlü mimardı. Üstelik 1921'de öldüğüne göre burası onun son bürosu olmuştu. Oda oda kiraya verilmeye başlamasından sonra St. Pierre Hanı'nda 37 yılda 23 mimar büro açmıştı.